

Olsztyn, 20 października 2017 r.

dr hab. Małgorzata Juchniewicz, prof. UWM  
Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw  
Wydział Nauk Ekonomicznych  
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**Recenzja**  
**pracy doktorskiej mgr Justyny Kufel-Gajdy**  
**pt. „Cykl koniunkturalny a zmienność marż w polskim przemyśle spożywczym”**

Podstawą wydania opinii jest pismo prof. Marii Aliny Sikorskiej, Zastępcy Dyrektora Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej ds. Naukowych, z dnia 28 sierpnia 2017 r. Uwzględniając art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. Nr. 65 poz. 595, z późniejszymi zmianami), przedstawioną do recenzji rozprawę doktorską oceniono pod względem rozwiązania oryginalnego problemu naukowego, wykazania się ogólną wiedzą Kandydatki w dziedzinie nauk ekonomicznych (dyscyplinie ekonomia) oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przyjmując te kryteria i wymogi stawiane pracom doktorskim, w kolejnych punktach recenzji, oceniono następujące elementy rozprawy: znaczenie problemu badawczego, charakterystykę struktury pracy, merytoryczną wartość pracy i formalną stronę rozprawy.

**1. Znaczenie problemu badawczego**

Fluktuacja zjawisk ekonomicznych oraz wynikająca z nich nierównomierność rozwoju gospodarczego są przedmiotem zainteresowań ekonomistów już od XIX wieku. Wskazać należy jednak, że także wcześniej, gdy w świecie dominowała produkcja rolnicza i wytwórczość o charakterze rzemieślniczym, w poszczególnych społecznościach można wyodrębnić okresy, które obecnie nazwane są rozwojem oraz te, które są odpowiednikiem współczesnych kryzysów gospodarczych. Już w Biblii odnotowano wzmiankę o cykliczności, która jest aktualna także w obecnej chwili: „*Oto siedem lat nadejdzie bardzo obfitych... A po nich nastąpi siedem lat głodu*”<sup>1</sup>. Nieregularne wahania rozwoju gospodarczego, niezależnie od historycznego okresu ich występowania, stanowiły zawsze impuls do podjęcia prób wyjaśnienia tego zjawiska. W szczególności dotyczyło to określenia prawidłowości w przebiegu wahań cyklicznych oraz znalezienia jego przyczyn. Naukowcy, zajmujący się aktualnie analizą cykli koniunkturalnych, koncentrują swoje wysiłki badawcze w dwóch obszarach: poszukują nowych teorii wyjaśniających ich mechanizm oraz przeprowadzają badania empiryczne dokumentujące przebieg rzeczywistych zdarzeń gospodarczych. Niezależnie od przyjętego podejścia

<sup>1</sup> *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Rozdział XLI, Pallotinum, Poznań–Warszawa 1965.

tworzy się między nimi pewien rodzaj konsensusu. Dotyczy on fundamentalnego spostrzeżenia, że w celu poznania mechanizmu cyklu koniunkturalnego istotne znaczenie mają zarówno same wahania poszczególnych zmiennych makroekonomicznych, jak i wzajemne powiązania między nimi. Polega on na poszukiwaniu takich cech cyklu koniunkturalnego i czynników go kształtujących, które układałyby się w określone prawidłowości. W tym celu opracowywane są listy pewnych regularności, nazywanych mianem faktów empirycznych (*stylized facts*). Do powszechnie akceptowanych zaliczyć należy, np.: procykliczny charakter płac, procykliczną zależność między produktem gospodarki a produktywnością pracy, czy procykliczny charakter inwestycji. Naukowcy zajmujący się problematyką cykli koniunkturalnych systematycznie weryfikują i uzupełniają tę listę. Recenzowana rozprawa wpisuje się zatem w ten aktualny i ważny nurt badawczy, w którym poszukuje się związków między cyklem koniunkturalnym a czynnikami go objaśniającymi. Jednym z nich jest zależność między marżą monopolistyczną (będącą miarą siły monopolistycznej i stopniem odejścia od konkurencji doskonałej) a zmiennością koniunktury gospodarczej. Teoretyczną przesłanką takiego podejścia, słusznie wskazaną przez Autorkę rozprawy, są założenia ekonomii neokeynesowskiej. Podkreśla się w nich, że podmioty gospodarcze mogą tworzyć struktury niekonkurencyjne, a cykliczność marż jest akcentowana jako główna przesłanka sztywności cen. Problematyka interakcji między marżami a cyklem koniunkturalnym jest w Polsce podejmowana przez naukowców głównie na poziomie makroekonomicznym. W zdecydowanie mniejszym zakresie dotyczy identyfikacji wzajemnych powiązań między cyklem koniunkturalnym a marżami monopolistycznymi na poziomie mezoekonomicznym, w tym sektorowym i branżowym. Wybór problemu badawczego należy zatem uznać za trafny i znajdujący uzasadnienie w warstwie naukowej, jak i empirycznej. Recenzowana rozprawa, wpisując się w nurt aktualnie prowadzonych analiz, jest cennym uzupełnieniem tej luki poznawczej. Problem badawczy został prawidłowo sformułowany i uzasadniony, a w warstwie metodycznej i empirycznej poprawnie rozwiązany (szczegółowo zostało to omówione w dalszej części recenzji). Wymagania stawiane pracom doktorskim w tym zakresie zostały zatem w pełni spełnione.

## **2. Charakterystyka struktury rozprawy**

Rozprawa jest obszernym opracowaniem (liczącym łącznie z załącznikami 235 stron) składającym się ze wstępu, czterech rozdziałów oraz podsumowania i wniosków. Zamieszczono w niej także spis piśmiennictwa oraz rysunków i tabel. We wstępie przedstawiono przesłanki podjęcia tematyki badawczej, sformułowano problem badawczy oraz zaprezentowano założenia metodyczne pracy, obejmujące sformułowanie celu badań i hipotez badawczych, wykorzystanych źródeł danych i skrótkowe omówienie zastosowanych metod badawczych. Szczegółowy opis zastosowanych rozwiązań analitycznych przedstawiono w empirycznych częściach pracy (podrozdziały 3.1 i 4.1). Dalszą część dysertacji można podzielić na część teoretyczną (rozdziały 1 i 2) i metodyczno-

empiryczną (rozdziały 3 i 4). W rozdziale pierwszym szczegółowo omówiono ewolucję pojęcia oraz istotę cykli koniunkturalnych w naukach ekonomicznych. Drugi rozdział rozprawy poświęcono metodologicznym aspektom analizy marż, poszerzając go o przedstawienie metod badania ich interakcji z wahaniami koniunktury. Kolejne rozdziały mają głównie charakter analityczny i zawierają omówienie wyników przeprowadzonych badań empirycznych. W rozdziale trzecim, nawiązującym do drugiego celu szczegółowego oraz pierwszej hipotezy badawczej, omówiono zastosowane w pracy metody pomiaru koniunktury i szacowania marż oraz wyniki ich estymacji. W rozdziale czwartym, realizując trzeci cel szczegółowy oraz weryfikując drugą i trzecią hipotezę badawczą, zamieszczono analizę współzależności między cyklami marż a cyklem koniunkturalnym oraz zachodzące między nimi związki przyczynowo-skutkowe. Merytoryczną część pracy kończą podsumowanie i wnioski, w którym dokonano weryfikacji sformułowanych w metodyce hipotez badawczych oraz przedstawiono syntetyczne wnioski wynikające z badań empirycznych.

Autorka podporządkowała układ pracy realizacji przyjętych założeń badawczych. Na podkreślenie zasługuje prawidłowa proporcja między rozważaniami teoretycznymi a empirycznymi (stanowią one po około 50% objętości pracy). Umożliwiło to osadzenie rozprawy w nurcie badań, rozpoznanym zarówno od strony teoretycznej, jak również empirycznej i aplikacyjnej. Stwierdzam, że układ treści rozprawy jest bardzo przemyślany. Struktura i koncepcja pracy podporządkowana została przyjętym celom i hipotezom badawczym, nadając jej tym samym charakter problemowy. Cechuje się ona przejrzystością i logicznym następstwem omawianych zagadnień, wynikającym z przyjętego przez Autorkę toku rozważań. Sprzyja temu także umieszczenie po każdym z rozdziałów empirycznych (bogatych w wiele analiz i informacji) dyskusji uzyskanych wyników badań.

### **3. Ocena merytorycznej wartości rozprawy**

Mając na uwadze aspekt teoretyczny rozprawy, za bezsporną zaletę należy uznać obszerne wykorzystanie w niej polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu. Autorka uwzględniła w pracy 342 pozycje piśmiennictwa (głównie obcojęzycznych) i 16 źródeł internetowych. Tym samym udowodniła, że posiada znaczną wiedzę z zakresu uprawianej dyscypliny naukowej. Na podkreślenie zasługuje również fakt krytycznego stosunku do omawianych kwestii i propozycje własnych opinii dotyczących przedstawianych zagadnień. Podsumowując uważam, że w rozdziałach teoretycznych Autorka wykazała się doskonałą znajomością literatury przedmiotu. Treści w nich zawarte systematyzują wiedzę teoretyczną dotyczącą przedmiotu badań i stanowią bardzo dobrą podstawę do przeprowadzenia badań empirycznych. Na podkreślenie zasługuje rozdział omawiający metodologiczne aspekty analizy marż. Autorka w sposób precyzyjny przedstawiła pojęcie marży monopolistycznej oraz teoretyczne przesłanki jej ustalania. Na tej podstawie szczegółowo omówiła możliwe do zastosowania metody estymacji cykliczności marż oraz interakcji zachodzących między

marżami a wahaniami koniunktury. Zaletą tego rozdziału jest przedstawienie zarówno wad, jak i korzyści (uwarunkowań) stosowania poszczególnych metod analitycznych.

Założenia metodyczne zawierają wszystkie istotne dla rozprawy doktorskiej elementy. Głównym celem badań było *"...określenie charakteru cykliczności marż w polskim przemyśle spożywczym pod względem kierunku i czasu, jak również estymacja zależności między marżami a koniunkturą gospodarczą..."*. Tak sformułowanemu celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe, a mianowicie:

1. *Przedstawienie teoretycznych i metodologicznych aspektów badania marż, koniunktury gospodarczej i związków między nimi.*
2. *Pomiar wahań marż w przemyśle spożywczym oraz koniunktury w Polsce z zastosowaniem wybranych metod.*
3. *Ocena interakcji między marżami w przemyśle spożywczym i koniunkturą gospodarczą w Polsce.*

Przyjęty cel pracy i korespondujące z nim cele szczegółowe uznają za sformułowane w sposób właściwy, odpowiadający wymogom stawianym rozprawom doktorskim.

W nawiązaniu do celu głównego i celów cząstkowych zostały postawione trzy hipotezy badawcze:

1. *Marże w polskim przemyśle spożywczym zachowują się antycyklicznie, zarówno w ujęciu bezwarunkowym, jak i warunkowym.*
2. *Zmiany poziomu marż w polskim przemyśle spożywczym poprzedzają zmiany koniunktury gospodarczej.*
3. *Marża i koniunktura gospodarcza wpływają na siebie wzajemnie.*

Zakres merytoryczny i formuła formalna hipotez są poprawne, można przeprowadzić ich weryfikację w postępowaniu badawczym i udzielić odpowiedzi na twierdzenia w nich zawarte. Pewne wątpliwości budzi jednak dwuczłonowe sformułowanie hipotezy pierwszej (*ujęcie bezwarunkowe i warunkowe marż*). Jak bowiem zweryfikować całościowo hipotezę, gdy w pierwszym przypadku zostanie ona zweryfikowana, a w drugim sfalsyfikowana (lub odwrotnie)?

Odnosząc się do metodyki pracy należy stwierdzić, że Autorka zastosowała w niej szeroki wachlarz metod ilościowych. Zostały one bardzo dobrze dobrane i umożliwiły realizację celów rozprawy oraz weryfikację przyjętych hipotez badawczych. W rozdziale trzecim Autorka zrealizowała drugi cel szczegółowy badań, związany z pomiarem wahań marż w przemyśle spożywczym oraz koniunktury w Polsce (niestety w odwrotnej kolejności). W celu określenia przebiegu cyklu koniunkturalnego wykorzystwała poprawnie trzy metody ekstrakcji składowej cyklicznej realnego PKB: filtr CF, Filtr HP oraz pierwsze różnice. Wykorzystanie tych trzech podejść wskazuje na to, że Autorka dostrzega, iż wyniki obliczeń, a w konsekwencji wnioski, mogą zależeć od rodzaju zastosowanej metody. Świadczy to również o znajomości współczesnego warsztatu ekonometrycznego stosowanego w

analizie tego typu zjawisk. Pewne wątpliwości może budzić tytuł tego podrozdziału – koniunktura gospodarcza. Przedmiotem rozważań w tym podrozdziale są bowiem wahania koniunktury gospodarczej, które zgodnie z założeniami przedstawionymi przez Autorkę na s. 12 rozprawy oznacza węższe znaczenie koniunktury gospodarczej, czyli cykle koniunkturalne. W dalszej części tego rozdziału wykorzystano wybrane metody estymacji marż monopolistycznych, a mianowicie: metodę Roegera oraz marże czynnika pracy szacowane w oparciu o funkcje C-D i CES. Na s. 8 Autorka napisała natomiast, „...zastosowano w nim (badaniu Gradzewicz i Hagemejer) metodykę liczenia marż Roegera, w której zakłada się stałe przychody skali, co zdaje się nie być trafne w przypadku polskiego przemysłu spożywczego...”. Zauważa również, że „...kluczowe znaczenie dla wyników badań ma przyjęcie metody szacowania marż...”. W tym kontekście proszę o wyjaśnienie, dlaczego metoda ta została wykorzystana w badaniach własnych? Niezależnie od przedstawionej wątpliwości warstwę analityczną tej części rozprawy i zastosowane w niej metody badawcze oceniam bardzo wysoko. Wachlarz wykorzystywanych w badaniach Autorki metod analitycznych jest bardzo szeroki, włączając rzadko spotykaną w takich pracach analizę spektralną. Tak szeroki zestaw zwiększa prawdopodobieństwo uzyskania wyników trafnie odzwierciedlających analizowane zależności i może być potraktowane jako przejaw solidności naukowej Doktorantki. Weryfikując pierwszą hipotezę badawczą Autorka dokonała określenia kierunku cykliczności zachowania marż (w ujęciu bezwarunkowym i warunkowym) przemysłu spożywczego w Polsce względem cyklu koniunkturalnego. Wykorzystała w tym celu korelacje liniowe, modele regresji panelowej, korelacje dynamiczne i analizę koherencji. Zastosowane metody badawcze pozwoliły na identyfikację zarówno bezwarunkowej, jak i warunkowej cykliczności marż. Na uwagę zasługuje to, że Autorka wskazuje na różnice w uzyskanych tymi metodami wynikach oraz związane z tym implikacje analityczne. Nie unika również próby wyjaśnienia przyczyn tych rozbieżności. Autorka stwierdziła w podsumowaniu, że „...w przypadku zdecydowanej większości modeli, za pomocą których analizowano kierunek cykliczności marż, wzrostowi marż towarzyszy pogorszenie koniunktury, natomiast wraz z poprawą koniunktury ma miejsce spadek marż...”. W części empirycznej (rozdział 4) szczegółowo wyjaśniła przyczyny różnic występujących między wynikami uzyskanymi na podstawie zastosowanych modeli analitycznych. Na tej podstawie poprawnie zweryfikowała postawioną hipotezę badawczą. Kolejnym zagadnieniem badawczym było poszukiwanie związków między predykcyjnym charakterem zmian marż w przemyśle spożywczym w Polsce a zmianami koniunktury gospodarczej. Autorka wykorzystała w tym celu korelacje krzyżowe, przesunięcia fazowe, metody NBER, dynamiczną analizę czynnikową oraz testy przyczynowości Grangera. Metody badawcze zastosowane na tym etapie analizy należy uznać za w pełni wystarczające, aby dokonać identyfikacji występowania przedmiotowych związków. Autorka właściwie interpretuje uzyskane tą drogą wyniki bez popadania w subiektywizm i „nadmierną” chęć udowodnienia trafności postawionych hipotez badawczych. Stwierdziła, że

postawiona hipoteza badawcza „...nie może być jednoznacznie zweryfikowana...” (s. 191). Uzasadnia to tym, że „...spośród 45 rozpatrywanych przypadków obliczeniowych 26 wskazywało na to, że zmiany składnika cyklicznego marż wyprzedzają zmiany koniunktury, natomiast 19, że są one względem niej opóźnione...” (s. 188). Jak można wyjaśnić tak duże rozbieżności uzyskanych wyników analiz? Autorka napisała jednocześnie (moim zdaniem niezbyt fortunnie), że „...wniosek ten trudno uznać za zaskakujący, mając na uwadze fakt, że udział przemysłu spożywczego w polskim PKB nie przekracza 3%...”. Można bowiem postawić prowokacyjne pytanie, czy była potrzeba przeprowadzania tych obliczeń, w kontekście oczywistości (zdaniem Autorki) uzyskanych rezultatów badań. Określając współzależności między marżami a cyklem koniunkturalnym wykorzystano modele VAR. Jest to podejście metodyczne, które zaczyna stanowić standard analityczny w odniesieniu do szeregów czasowych. Na podkreślenie zasługuje fakt, że Autorka konstruuje konkretne modele w sposób umożliwiający identyfikację szoków egzogenicznych (szoki w polityce fiskalnej i monetarnej oraz szok technologiczny). Autorka słusznie przy tym podkreśla, że „...zmiany siły rynkowej są niezbywalnym elementem cyklu koniunkturalnego, lecz mechanizm ten nie jest do końca rozpoznany...”. Walorem pracy są sformułowane w podsumowaniu uwagi o charakterze metodycznym oraz rekomendacje kierunków przyszłych badań. Autorka przedstawia w nich ograniczenia wynikające z braku dostępu do danych na poziomie przedsiębiorstw oraz pożądane kierunki modyfikacji szacowania marż. Wskazuje to na jej dojrzałość naukową i umiejętność krytycznej autoanalizy.

#### 4. Ocena formalno-technicznej strony rozprawy doktorskiej

Praca została napisana komunikatywnym językiem i bardzo starannie. Tym niemniej występują w niej relatywnie drobne, jak na tak duże i wieloaspektowe opracowanie tekstowe, usterki redakcyjne i wyrażenia potoczne, przykładowo takie jak:

- „...jeśli chodzi o kierunek...” – str. 3,
- „...w przypadku marż pracy zastosowano...” str. 10 – powinno być „...w przypadku marż w pracy zastosowano...”,
- „...miernikiem stopnia wykorzystanie w pracy...” str. 14,
- „...poprzez dno...” – str. 27,
- „...gdy firma wierzy...” – str. 54,
- „...uzależniony jest...” – str. 92 i in.,
- „...dla lat 2002-2013...” – str. 118,
- „...wynik ten zdaje się potwierdzać...” – str. 160,

- „...może być uzależniona...” – str. 169, 192.

Wszystkie te usterki warto usunąć przygotowując pracę lub jej fragmenty do publikacji.

## 5. Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Justyny Kufel-Gajda spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 131 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595). Pragnę podkreślić dojrzałość Autorki w ocenie wyników przeprowadzonych badań, a także syntezy dotychczasowych efektów dyskusji naukowych w zakresie poruszanej problematyki badawczej. Doceniam sformułowane przez Autorkę wnioski wynikające z analiz empirycznych oraz odniesienie wyników badań własnych do innych autorów oraz do teorii ekonomicznych. Istotnym walorem rozprawy jest także jej syntetyczny i komunikatywny charakter. Wartością dodaną rozprawy jest zastosowany przez Autorkę szeroki wachlarz dobrze dobranych metod statystycznych oraz modeli ekonometrycznych, umożliwiających estymację zmian marż i koniunktury gospodarczej oraz zależności między nimi. Ten element rozprawy doktorskiej, zwłaszcza w kontekście podjętego problemu badawczego, zasługuje na szczególne uznanie. Wniosuję zatem o jej przyjęcie przez Radę Naukową Instytutu Ekonomiki Rolnej i Gospodarki Żywnościowej - PIB w Warszawie i dopuszczenie Pani mgr Justyny Kufel-Gajda do publicznej obrony rozprawy. Jednocześnie wniosuję o uznanie pracy doktorskiej za wyróżniającą.

